

3. Сергієнко Т.І. Вплив сучасної освіти на сталий розвиток суспільства. *Освіта як чинник формування креативних компетентностей в умовах цифрового суспільства*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (27-28 листопада 2019 року, м. Запоріжжя). Запоріжжя: ЗНУ, 2019. С. 150–152.
4. Халапсис А.В. Цифровые технологии и перековка железных людей. *ScienceRise*. 2016. Т. 24, № 7/1. С. 55–61.
5. Шаров С.В. Розробка інформаційної системи з навчально-виробничих практик. *Фізико-математична освіта*. 2017. № 3. С. 194–198.
6. Laszlo Z. Karvalics Information Society - what is it exactly? Coursebook of Project NETIS - Leonardo da Vinci. European Commission. Budapest, March-May, 2007.
7. The Production and Distribution of Knowledge in the United States: Fritz Machlup ... University Press gondozásában jelenik meg, 1962.

Ушневич С.Е.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри початкової освіти*

Деркачова О.С.

*доктор філологічних наук,
професор кафедри початкової освіти
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ КОМІКСІВ ПРО ВІЙНУ

Анотація. У статті розкривається вплив коміксів про війну на розвиток критичного мислення молодших школярів; аналізуються сучасні комікси на військову тематику; обґрунтовуються види роботи з інформацією, вміння перевіряти рівень її правдивості тощо. Автори доводять, що у не простий час військової агресії проти України,

вміння критично мислити вважається найпотрібнішою навичкою майбутнього.

Ключові слова: критичне мислення, молодші школярі, комікси, мальовиси, війна.

Ushnevich S., Derkachova O. Development of critical thinking of younger school students through comics about war. The article reveals the influence of comics about war on the development of critical thinking of younger schoolchildren; modern military-themed comics are analyzed; the types of work with information, the ability to check the level of its truthfulness, etc. are substantiated. The authors prove that in the difficult times of military aggression against Ukraine, the ability to think critically is considered the most necessary skill of the future.

Key words: critical thinking, younger schoolchildren, comics, sketches, war.

Питання розвитку критичного мислення стає дуже актуальним під час інтенсивних соціальних змін, коли неможливо діяти без постійного пристосування до нових політичних, економічних та інших обставин, без ефективного розв'язання проблем, значну частину яких неможливо передбачити. Власне, у не простий час військової агресії проти України, вміння критично мислити вважають найпотрібнішою навичкою майбутнього. Це допомагає здобувачам освіти аналізувати інформацію, доцільно використовувати набуті знання та обґрунтовувати власну думку. Молодші школярі навчаються висувати власні припущення, ставити влучні запитання і розрізняти факти та сумнівні гіпотези.

Необхідність і своєчасність розв'язання означеної проблеми підтверджено низкою нормативних документів, зокрема, законами України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), Концепцією розвитку педагогічної освіти (2018), Концепцією Нової української школи (2016), Державним стандартом початкової освіти (2018), Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікації» (2011), Концепцією гуманітарного розвитку України на період до 2020 року, Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, де зазначено, що

одним із найважливіших завдань сучасної освіти є розвиток критичного мислення здобувачів освіти та фахівців освітньої галузі. Основні напрямки задекларовані у Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021 - 2031 роки згідно Указу Президента України «Про вдосконалення вищої освіти в Україні» № 210/2020, Конституції України, законів України («Про освіту» та «Про вищу освіту»), Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Паризького Комюніке міністрів, відповідальних за вищу освіту в Європейському просторі вищої освіти (ЄПВО), Системи національних рахунків 2008 (СНР 2008), відповідних національних нормативно-правових активів. Відтак, уміння аналізувати інформацію, брати до уваги різні точки зору (попри те, що не погоджуєшся з ними), об'ємна оцінка подій, явищ, прийняття рішень на основі аналізу даних, вміння «жити» в медійному просторі тощо, є важливими навичками для людини ХХІ століття. Запропонована структура Стратегії формує основні цілі та переваги - є індикатором сучасних освітніх запитів.

У Державному стандарті початкової освіти зазначено, що одним із наскрізних умінь, яким учні поступово та систематично оволодівають під час вивчення всіх освітніх галузей є *критичне мислення*. Критичне мислення – це мисленнєві операції, набуття яких передбачає використання людиною розумових операцій найвищого рівня, які вона застосовує для формулювання обґрунтованих висновків, оцінки та здійснення свідомого вибору. Для НУШ розвиток критичного мислення – одна з наскрізних задач, яку кожний вчитель має розв'язувати щоденно. Філософські, теоретичні, методичні аспекти виникнення й розвитку концепції критичного мислення висвітлено у вітчизняній (Н. Басова, М. Варлаков, Н. Іванова, В. Кремень, О. Пометун, Г. Соріна, С. Терно, Г. Ущатовська) і зарубіжній (Т. Бартел (T. Bartell), Д. Дьюї (J. Dewey), Л. Елдер (L. Elder), М. Ліпман (M. Lipman) К. Мередіт (C. Meredith) Р. Пол (R. W. Paul), К. Поппер (K. Popper), Дж. Стіл (L. Steele), Ч. Темпл (Ch. Temple), Д. Халперн (D. Halpern), А. Фішер (A. Fisher) педагогічній теорії та практиці.

Вивченню різних аспектів проблеми формування критичного мислення в освітньому процесі присвячено розвідки представників психолого-педагогічної науки (С. Гончаренко, Є. Ільїн,

А. Кожевнікова, Г. Костюк, Н. Кузьміна, А. Кузьмінський, З. Курлянд, В. Омеляненко, І. Підласий, О. Сорокоумова, А. Щербакова). Проблеми формування критичного мислення здобувачів різних освітніх рівнів розглянуто в студіях вітчизняних і зарубіжних дослідників (І. Загашев, І. Муштавинська, О. Пометун, С. Терно, С. Тягло, Т. Тесленко).

Теоретичну основу статті формують наукові здобутки зарубіжних, вітчизняних психологів та педагогів з критичного мислення та когнітивної психології (Дж. Андерсон, В. Береза, О. Белкіна-Ковальчук, Дж. Брунер, Д. Весс, Д. Клустер, О. Колесова, В. Конаржевська, А. Кроуфорд, М. Ліпман, Д. Макінстер, О. Марченко, К. Мередіт, Ч. Темпл, О. Тягло, Д. Халперн, З. Хусін та ін.); а також теоретичні положення проблемного навчання (Г. Альтшуллер, А. Брушлінський, О. Горбовська, Д. Журавльов, Л. Журба, Н. Дайрі, В. Заботін, В. Комаров, В. Кудрявцев, Т. Кудрявцев, І. Лернер, В. Спірідонов та ін.).

Мета статті – дослідити вплив коміксів про війну на розвиток критичного мислення молодших школярів; проаналізувати сучасні комікси на військову тематику; охарактеризувати динаміку роботи з інформацією, вміння перевіряти рівень її правдивості тощо.

Критичне мислення – інноваційний психолого-педагогічний концепт, який сформувався у другій половині ХХ століття як відповідь на виклики інформаційного суспільства, як результат усвідомлення, що людина, вихована на знаннєвій освітній парадигмі, не може бути творцем ані свого власного життя, ані суспільного прогресу. За влучним визначенням українського дослідника Олександра Тягла: «Критичне мислення необхідне як зброя дослідницького пошуку. Будучи таким, воно є силою вивільнення в освіті й потужним ресурсом особистого та громадянського життя» [11, с. 243].

Переорієнтація сучасної освіти з традиційно-усталеної форми на педагогіку інновацій має на меті формування компетентної особистості, обумовлена тенденціями активного розвитку інформаційно-технологічного й демократичного суспільства. У зв'язку з цим сьогодні залишається актуальним твердження видатного американського філософа й педагога минулого століття Дж. Дьюї, що фундаментальна мета сучасної освіти полягає не в наданні інформації

учням, а в тому, щоб розвивати їх критичний спосіб мислення, котрий дає змогу адекватно оцінювати нові обставини й формувати стратегію подолання проблем, які в них криються.

Власне, не будемо детально зупинятися на теоретичних визначеннях поняття «критичне мислення», адже цю інформацію можемо почерпнути, зокрема, зі статті колективу науковців Українського державного університету імені Михайла Драгоманова [4]. Ця наукова розвідка досліджує засоби розвитку критичного мислення в умовах НУШ, дистанційного навчання та війни.

Тема російсько-української війни – одна з найважливіших у новітній українській літературі. З 2014 року війна стала невід’ємною частиною нашого життя, що зумовлює появу так званої *комбатанської літератури*, «автори якої - це винятково учасники бойових дій (воюють і нині або ж перебувають у військовому резерві після демобілізації) [7]. Цим наративам властива автобіографічність, фактологічна достовірність, вони можуть містити елементи документального чи мемуарного письма. Такі твори належать до різних прозових жанрів (як художніх, так і документальних), але обов’язково висвітлюють особистий воєнний досвід. Згідно класифікації представленої у статті науковців із Мелітополя [5], художньо-графічні тексти такого плану відносяться до жанрового різновиду - комікси на військову тематику. Власне, у контексті російсько-української війни, досвіду дистанційного навчання, вимушеної міграції та еміграції, учні початкових класів повною мірою інтегровані у виклики сьогодення. Тому, завдання вчителя допомогти дітям сформувати правильні наративи, розвинути вміння критично мислити, використовуючи усі необхідні навчальні засоби.

Погоджуємося з думкою, що тема війни дуже болюча й делікатна. Звичайно, точаться дискусії щодо доцільності та потреби знайомити учнів із коміксами про війну. Однак, наші діти живуть у цій реальності. Звертаємо увагу на таке, окреме місце у формуванні критичного мислення займають мальовписи, присвячені подіям 2014 - 2023 років, вони стають усе популярнішими, як серед дорослих, так і серед молодших читачів. Ці комікси є важливою фіксацією того досвіду, який переживають українці: хтось на лінії вогню, хтось у тилу, хтось у статусі ВПО.

Героїчні подвиги українського народу надихали та надихають на створення нових мальованих історій. Комікси на військову тематику «розповідають про випробування людей, персонажі та деталі максимально наближені до військового побуту: акцент зроблений або на битвах, у яких герой бере участь або на самому героєві, його настроях та переживаннях» [5, с. 148].

Розвитку критичного мислення учнів, виробленню вміння аналізувати інформацію можуть сприяти такі різновиди коміксів, як манга - це форма образотворчого мистецтва, яка виражається у вигляді коміксу намальованого в японському стилі. Так, через кілька місяців після повномасштабного вторгнення росіян в Україну з'являється манга «Привид Києва» Мацуди Джюко про українського супергероя пілота, що збив не один ворожий літак. Відомий автор манга надихнувся героїчною обороною неба над Києвом українськими пілотами 40-ї бригади тактичної авіації. Ця оборона породила міську легенду про Привида Києва, пілота МіГ-29, який за перші 30 годин російського вторгнення здобув шість перемог у київському небі. Це свідчить про певні тенденції створення мальованих історій, де головними героями будуть наші військові, а за сюжетну основу правитимуть епізоди героїчного опору ворогу та захисту рідної землі (Джюко М. Привид Києва. Харків: Ранок, 2022.). Майже одночасно у США виходить біографічний комікс про Володимира Зеленського Майкла Фрізелла і Пабло Мартінена, що розповідає про його становлення – від актора-коміка до очільника держави, сильного лідера на політичній мапі світу.

Першим українським коміксом про війну на Сході вважаються комікс «Звитяга. Савур-Могिला» (2015 рік) Дениса Фадєєва. В його основі – події серпня 2014 року.

У 2016 році світ побачили перші книги коміксів серії «Кіборги». Випуском займалася громадська організація «Вірні традиціям», заснована діючими військовими, добровольцями та активістами для протидії російській агресії насамперед в інформаційному полі. Комікси створено на основі реальних подій - битви за Донецький аеропорт та спогадів бійців учасників цієї битви. За словами ініціаторів, «почалось усе з історій, що розповідали хлопці, які вийшли з аеропорту. Історії записували якнайточніше, без жодних художніх прикрас.

Чому ж розповісти історію вирішили через комікси? Річ у тім, пояснюють автори ідеї, що один з тих, хто виносив побратима, дуже любив малювати комікси. Він малював їх в аеропорту на стіні. Ця людина – кіборг на псевдо «Чорний», фото якого під час оборони летовища було на сторінках багатьох світових медіа» (Іваник М. Вийшов друком комікс про захисників Донецького аеропорту <https://www.polukr.net/uk/blog/2016/09/26509/>).

2022 року з'явилися комікси «Ми скоро повернемося» Оксани Волошенюк та Олександри Шаповал про вимушену імміграцію родини під час війни та «enWar Mental» Ярини Каторож, який розповідає про екоцид внаслідок російсько-української війни, а головні персонажі, діти, стають свідками того, як російські окупанти знущаються над тваринами з екопарків та заповідних зон. У цьому ж році побачили світ комікс про «Азовсталь», який складається із чотирьох репортажів та мальопис про Маріуполь, в основі якого також реальні історії мешканців цього героїчного міста.

Хочемо детальніше зупинитися на мальописах «Ми скоро повернемося» та «enWar Mental», адже вони знайомлять маленького читача з тими проблемами, які принесла війна. Запропоновані книги можна назвати радше освітніми проєктами, адже важливу роль у їхніх історіях відіграє дидактична складова: у першому акцент на формуванні ековідповідальної особистості, у другому на інформаційній гігієні та правилах поведінки в інформаційному просторі під час війни. Власне, це проблеми вирішення яких потребує критичного осмислення. На нашу думку, мальопис «Ми скоро повернемося...» може бути цікавим і для дітей дошкільного віку, в ньому розповідається про вимушену еміграцію родини під час війни. Головні герої (родина мишей - мама, тато, діти Жоржинка, Грицик, Ліана), які живуть у Лісі, одного ранку прокидаються від гучних вибухів - почалася війна. Ця мальована історія про дім та його втрату, взаємодопомогу, підтримку, а також відповідальне ставлення до поширення інформації, розвиток критичного мислення та правила безпеки під час війни. Розповідь час від часу переривається інформативними вставками про те, як правильно використовувати інформацію, що брати з собою в дорогу під час евакуації. Творці мальопису звертають увагу на поведінку людей під час війни, на основні правила виживання та порятунку.

Також цей комікс розвиває навички критичного оцінювання інформації, яку ми отримуємо з новин і соцмереж, відповідального ставлення до інформації, яку поширюємо ми. У ньому є чимало порад про те, як поводитися у ситуації війни, щоб зберегти себе та своїх близьких, а також, щоб не зашкодити нашим захисникам.

Учителі, використовуючи такі художньо-графічні тексти, можуть формувати та розвивати критичне мислення учнів як на уроках, так і в бомбосховищах під час тривоги. Вони не великі за обсягом, містять корисну інформацію, обговорення якої не вимагає додаткових технічних засобів і є доволі вартісним у контексті розуміння особливостей інформаційної гігієни. Також можна запропонувати дітям гру «Логічний ланцюжок». Цей прийом полягає у тому, що при наведенні фактів вказуються їхні причини, причини причин тощо. Таким чином, відбувається поступове виявлення першопричин у хронологічному порядку.

Чи, скажімо, «Дискусійне кафе», яке стимулює розуміння ситуації з різних позицій та різних точок зору. Учням та ученицям можна запропонувати подивитися на ситуацію з позиції мами, тата, Жоржинки, Грицика та інших персонажів, проаналізувати та оцінити їхні дії та вчинки. Цей мальопис зроблено таким чином, щоб діти могли і самостійно над ним попрацювати, аналізуючи факти та розмірковуючи над ними, адже теми, відтворені у виданні, зрозумілі й близькі дітям: переживання досвіду прокидання від вибухів у перший день повномасштабного вторгнення, пошук безпечного сховку, покидання дому, зустріч із різними загрозами.

Другий комікс, який ми пропонуємо для розвитку критичного мислення молодших школярів є частиною проєкту EnWar Mental, що розповідає про вплив воєн 21 століття на екологічну ситуацію у світі, а також про відновлення міст та екоцид росіян в Україні. Головні герої мальопису - 15-річний Юрко та його 7-річна сестричка Мирослава. Вони тікають від війни і бачать, як окупанти познущалися над тваринами з харківського екопарку, що зробили із заповідними територіями Херсона, водами Донецька та Луганська, краєвидами Запоріжжя. Діти є свідками не лише екоциду, а й того, як українці рятують природу, ризикуючи власним життям. Мета проєкту - не лише розповісти, а й зацікавити читачів розслідуванням цих проблем. Цей

комікс містить такі розділи: «Лісові пожежі», «Руйнування екопарків», «Отруєння вод», «Руйнування заповідних територій», «Руйнування ландшафтів». Йдеться не лише про катастрофи, а й про їхні наслідки для України та Європи в майбутньому. Важливим елементом цього мальопису є наявність інформаційних статистичних довідок, про те, що та як було знищено, поряд із основним сюжетом, а також наявність схем та карт, які допоможуть краще орієнтуватися маленькому читачеві у художньому просторі.

Вважаємо, що одним із кращих навчальних інструментів для роботи з цим мальописом є інфографіка, що вдало поєднує візуальні образи й текст та допомагає учням краще аналізувати та відтворювати інформацію. Відрізнити факти від домислів. Також, учитель може запропонувати фрагменти інфографіки, а вони вже доповнять її необхідною інформацією: можуть бути дані щодо лісових пожеж, що виникли внаслідок російського вторгнення (дати пожеж, площі випаленої землі, знищені тварини), щодо забруднення ґрунтів, інформація про наявні та знищені в Україні екопарки тощо.

Також під час роботи з цим мальописом можна застосовувати метод «Коло ідей». Однією із тем для обговорення може бути тема наслідків подолання екологічної катастроф внаслідок війни. Під час обговорення складається перелік запропонованих ідей, при чому жодна не повинна дублюватися. У процесі такої роботи учні навчаються не лише аналізувати мальописи як такі, а й працювати з використаною інформацією, перевіряти рівень її правдивості, шукати необхідну інформацію, не губитися в океані напівправди і фейків тощо. Отже, формувати засади аналітичного сприйняття учнів початкових класів можна шляхом дослідження впливу коміксів про війну на розвиток критичного мислення, вміння працювати з інформацією та перевіряти рівень її правдивості.

Література

1. Белов Д.О. Український комікс: бібліотечно-інформаційний вимір. (Дис. ... докт. філософії). Київський національний університет культури і мистецтв, Київ. 2021. URL: http://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2022/01/Dysertacziya_Byelov-D.O.Ukrayinskyj-komiks.pdf.

2. Будник О.Б., Фомін К.В., Хайнус А. Дидактичні комікси в початковій школі: методика їх створення та використання. *Освітні обрії*. 2022. Т. 54. № 1. С. 37–48.
3. Галаган С. Л. Формування та розвиток критичного мислення молодших школярів. *Педагогічна майстерня*. 2017. № 5. С. 23–27.
4. Зязюн Л., Дзюба М. Формування соціокультурної компетентності засобами коміксів на уроках української мови в середній школі. *Ars Linguodidacticae*. 2021. № 7. 53–60.
5. Кириленко Н.І. Дидактичний комікс як ефективний інструмент реалізації змісту генетичної освіти. 2021. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/19431/1/62>.
6. Насалевич Т.В., Рябуха Т.В., Лопушанський І.О. Становлення коміксу як жанру сучасної літератури. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Том 31(70). № 4, Ч. 3. С. 144–149.
7. Постанова Кабінету міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-p>.
8. Рябченко М. Комбатантська проза в сучасній українській літературі: жанрові та художні особливості. *Слово і час*. 2019. № 6. С. 18–20.
9. Степаненко О., Тесленко Т., Нагорняк С. Розвиток критичного мислення учнів та студентів під час дистанційного навчання в умовах війни. *Acta Paedagogica Volynienses*. 2022. № 3. С. 89–94.
10. Терно С.О. Критичне мислення як інструмент проведення правоосвітніх заходів у загальноосвітніх навчальних закладах. URL: <http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/Posibnyky/ReaderCT.pdf>.
11. Пометун О.І., Сущенко І.М. Основи критичного мислення : метод. посіб. для вчителів. Дніпро. 2016. 156 с.
12. Тягло О.В. Досвід засвоєння критичного мислення в українській вищій школі. *Філософія освіти*. 2017. № 2. С. 240–257.
13. Тягло А.В., Воропай Г.С. Критичне мислення : проблеми світової освіти 21 століття. Харків : АССА. 2015. 284 с.